

## PROSPECTIVE DIRECTIONS OF CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN

Abdullaev Akmal Nasriddinovich

Senior lecturer of the Department of the national idea and law education Namangan State University

**Annotations:** The article reveals the prospects for the development of civil society in Uzbekistan and analyzes the problems of the development of legal consciousness and legal values in modern society, identifies important structural and material differences between law and law, which is one of the main components of law.

**Key words:** Civil society, legal consciousness, legal values, standard, common duty, consolidation.

Фуқаролик жамиятида шахснинг сиёсий ва ҳуқуқий ижтимоийлашувининг аҳамияти шубҳасиздир. Сиёсий ва ҳуқуқий ижтимоийлашув жараёни гўё икки ўзаро боғлиқ ва бир-бирига боғлиқ бўлган икки томонга ега. Бир томондан, фуқаролик жамиятининг ўзи сиёсий жиҳатдан ижтимоийлашган шахсни яратади, унга инсоният томонидан тўпланган сиёсий тажрибанинг пассив ассимилятори ролини беради. Бошқа томондан, шахс ўзини ўзи қуради ва мақсадга мувофиқ равишда мослаштиради, ҳаётнинг ижтимоий-сиёсий шароитларига мослашади, кўпинча уларни ўз манфаатлари йўлида ўзгартиришга ҳаракат қилади. Бундан ташқари, сиёсий ва ҳуқуқий социализация жараёни вақт билан чегараланмайди ва шахснинг бутун ҳаёти давомида унинг хоҳишидан қатъи назар давом этади. Шу билан бирга, инсон сиёсий ва ҳуқуқий меъёрлар ва кадриятларни ўзига хос эътиқоди, спекулятив ва амалий сиёсий ва ҳуқуқий билимлари ҳамда ўзининг сиёсий иштироки (ҳар доим ҳам муваффақиятли бўлмаган) туфайли жуда танлаб ўзлаштиради.

Фуқаролик жамияти иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва бошқа тартибга солиш тизимлари асосида ўзини ўзи ташкил етишнинг юқори даражаси билан ажралиб туради, аммо бу жамият фаолияти мураккаблиги, чуқурлиги ва маълум даражада ҳисобга олинган ҳолда самарадорлиги, унинг ривожланишининг номувофиқлиги давлат ва ҳуқуқий таъсирдан ташқарида мавжуд бўлиши мумкин эмас. Цивилизация ривожланиб борар экан, инсонпарварлик ва эркинлик ғояларини тасдиқлаш билан бирга, одамнинг қудратли, тобора кўпайиб бораётган ижтимоий кучларга - иқтисод, қудрат, мафкурага боғлиқлиги кузатилади.

Ижтимоий ва ҳуқуқий тартибга солиш - бу махсус тартибга солувчи ва институционал тартибга солувчи сифатида қонун томонидан амалга ошириладиган ўзига хос таъсир. Ушбу таъсирнинг ўзига хослиги мақсадга йўналтирилганлиги, қонуний воситалар тизими ва самарадорлигида ифодаланади. Шу билан бирга, нафақат ҳуқуқий таъсирни талаб қиладиган, балки объектив равишда қонун билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатларгина қонунга киради.

Ҳуқуқнинг кадр-қиммати бу унинг махсус фазилатлари - нормативлик, умумий мажбурият, расмий ишонч ва бошқалар бўлиб, уни ижтимоий ва норматив тартибга солишнинг зарурий, анча самарали воситасига айлантиради. Ҳуқуқ нормалари давлат томонидан барча фуқаролар учун мажбурий талаблар сифатида белгиланади (санкцияланади), шу билан бирга уларнинг универсаллиги ҳақиқати қонунларга риоя қилишнинг энг муҳим мотивидир. Қонун ижтимоий ривожланиш жараёнларига юқори самарадорлик даражаси билан ишлайдиган мураккаб, таркибий тузилган ва динамик ижтимоий тизим сифатида таъсир қилади.

Қонунлар ижтимоий тузилиш тамойиллари - гуманизм, тенглик, ижтимоий адолат, демократия чоралари амалга оширилишини қонуний равишда кафолатлайди. Шу билан бирга, ижтимоий тараққиёт ютуқлари билан бир қаторда ушбу ижтимоий ривожланиш ғояларини амалга оширишнинг янада юқори даражаси таъминланади. Бу ерда фуқаролик жамиятининг мақсадлари, умидлари ва тамойиллари барқарор, ишончли қонунлар тизимида ўзларининг цивилизациялашган ифодасини топади, уларнинг

фуқаролик жамияти институтларини шакллантиришга имкон берадиган барча ижтимоий ва меъёрий тартибга солиш тизими билан ўзаро алоқалари тобора мустаҳкамланади.

Замонавий жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий кадриятларни ривожлантириш муаммоларини таҳлил қилиш натижасида биз ҳуқуқнинг асосий таркибий элементларидан бири бўлган ҳуқуқ ва ҳуқуқ ўртасидаги муҳим таркибий ва моддий фарқларни аниқлаш муҳим. Консолидация билан ижтимоий тузилманинг рационаллигига эришиш ва маълум даражада ҳар хил ижтимоий (синфий, миллий, хусусий) манфаатларнинг бирлашиши жамиятдаги муносабатларнинг давлат, ижтимоий зарур тартибга солувчиси сифатида ҳуқуқнинг умумий аҳамиятини белгилайди. Ҳуқуқий тартибга солиш зарурати ҳар доим мавжуд, аммо бу, айниқса, ҳаёт ҳақиқатлари ўзгарган, тартибни талаб қиладиган муносабатларнинг янги йўналишлари пайдо бўлган ёки ижтимоий жараёнлар динамикаси тезлашаётган шароитларда сезилади. Ҳар қандай жамиятдаги одамлар шароитга кўра эмас, балки қонуннинг ишончли, оқилона бошланиши остида яшашга одатланганлар, бу ушбу соҳадаги кўплаб тадқиқотлар билан тасдиқланган. Бир томондан ҳуқуқий ҳатти-ҳаракатлар ва бошқа томондан ижобий ҳуқуқ ўз навбатида жамиятнинг ҳуқуқий маданиятини ривожлантириш ва ўзгартириш омиллари ҳисобланади. Бирок, замонавий жамиятда уларнинг иккаласи ҳам жамоат ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ривожлантиришга ноаниқ ёки ҳатто салбий йўналиш беради.

Давлат ҳокимиятининг квазидемократик шакллари ва давлат бошқарувининг сиёсий тизимининг амалиёти бугунги кунда омма орасида қочиш (қочиш), бегоналашиш ва нигилизмнинг салбий ижтимоий реакциялари ривожланиб боришига олиб келади, бу айниқса, қонуний кучга, ҳуқуқий ҳимоя қилиш имкониятига ишонмаслик ва девиант ва очик-ойдин ноқонуний ҳатти-ҳаракатларни келтириб чиқарадиган ҳуқуқий муносабатлар соҳасидир.

Ҳуқуқий қурилишнинг мувофиқлаштирилмаган табиати умуман фуқароларнинг ҳуқуқий ҳатти-ҳаракатларига икки томонлама талабларни қўяди. Бир томондан, қонуний ҳатти-ҳаракатлар соҳасида зарур шарт-шароитлар яратилади ва ижтимоий ташаббус рағбатлантирилади, бошқа томондан, турли хил ҳуқуқий муносабатлар субъектларининг жавобгарликларидан қочиш имкониятлари кенгаймоқда, ҳуқуқий ноаниқлик ва тартибга солишнинг чалкашликларида ижтимоий тирнаш хусусияти, бюрократиянинг кучайиши, коррупция ва жинойатчиликни келтириб чиқаради.

Тадқиқот натижалари, фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва замонавий жамиятнинг ҳуқуқий муносабатлари таркибидаги ҳуқуқий кадриятларни ўрганишнинг юқори долзарблиги ва амалий аҳамиятини тасдиқлашга имкон беради, бунда юридик нигилизм устунлиги ва демократик ҳуқуқий муносабатларни институционализация қилмаслик, ҳуқуқий давлат куриш жараёни сустлашмоқда. Муаммонинг янада самарали ва энг кам ўрганилган, кейинги таҳлилларда ишлаб чиқиши керак бўлган жиҳатлари турли хил ижтимоий гуруҳларнинг ҳуқуқий кадриятлари - ҳуқуқий онг - ҳуқуқий ҳулқ-атвор ўртасидаги диалектик боғлиқликларни ўрганиш эканлиги аниқланди. Жамиятнинг ижтимоий ривожланишининг янги кадрият асослари ва янги турдаги ҳуқуқий шаклланиш шаклланганлиги сабабли, ҳуқуқий таълимни тарбиялашда ҳуқуқий маданиятни таржима қилишнинг аҳамияти жиҳатидан унчалик муҳим бўлмаган яна бир муҳим йўналиш бўлиши керак. маданият бу муаммога ҳам фалсафий, ҳам авлод жиҳатини беради. Ҳуқуқий тафаккур соҳасидаги юридик нигилизм ва ғишларни бартараф етиш, тарихий ҳатолар натижасида юзага келган бузилишларни қоплаш, ички ҳуқуқий аъёналарда энг яхшиларига таяниш ва улардаги энг ёмонни тубдан рад этиш қонунийликни нормаллаштириш учун зарурий шартдир. Келгуси тадқиқотлар вазифаларини тўлиқ ҳал қилиш учун, шунингдек, кишиларнинг янги ҳуқуқий стандартлар ва кадриятларга маданий мослашиш имкониятларини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Фуқаролик жамияти - бу цивилизациялашган ўзаро муносабатлар жараёнида одамлар эркинликка эга бўлиш ва ўз манфаатларини амалга ошириш соҳасидир. Бундай жамиятда одамларга ҳукумат назоратсиз ижтимоий муносабатларга киришиш имконияти берилади. СССРнинг кулаши глобал

микёсда фуқаролик жамиятини шакллантириш шароитларини сезиларли даражада ўзгартирди. Умуман Марказий Осиёда ва хусусан Ўзбекистонда сиёсий кучларнинг янги йўналиши демократик ислохотлар учун имкониятлар яратди. Ушбу сиёсий шароитда ҳар қандай автоном жамоат ташкилотлари пайдо бўлди, улар сиёсий тизимда ўзлари учун жой ажратишни бошладилар. Сўнгги йигирма йил ичида очик сиёсий режимлар муҳити фуқаролик жамиятини мустаҳкамлаш учун жуда қулай шароит яратди. Бундай режимлар ижтимоий гуруҳларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи қонунчилик ва меъёрий-ҳуқуқий базани таъминлади; улар ижтимоий ташкилотларга ўз қадриятлари ва дастурларини жамоатчиликка етказиш имкониятини берувчи фаол оммавий ахборот воситаларининг мавжуд бўлишига имкон беради; ва сиёсий элита ўзларининг хатти-ҳаракатлари ижтимоий хилма-хиллик ва сиёсий фарқларни қабул қилишга ёрдам берадиган тарзда ўзини тутишади. Шу боисдан ҳам Ф.Старр Ўрта Осиё давлатлари фуқаролик жамиятини этиштириш учун унчалик қулай тупроқ эмас деб ҳисоблайди ва бунинг қуйидаги сабабларини кўрсатиб ўтади:

1. Уларнинг маданиятларининг иерархик табиати ҳокимият пастдан юқорига (фуқаролардан ҳокимларга) эмас, балки юқоридан пастгача узатиладиган анъанани яратди.
2. Ижтимоий тизимнинг клан асослари одамларнинг фуқаролик жамиятининг асосини ташкил етувчи ихтиёрий бирлашмаларга бирлашишига имкон бермайди.
3. Совет ҳукумати одамлардан эркин фуқаролар эмас, балки бўйсунувчиларни шакллантирган.
4. Пост-совет амалиёти фақат иерархик принципни кучайтирди. Эндиликда кўнгиллилар ташаббуслари маҳаллий даражада нафақат давлат томонидан тартибга солиниши, балки назорат остида ҳам назорат қилинади.
5. Фуқаролик жамиятини озми-кўпми имкон берадиган ва ҳимоя қиладиган қонунлар, уларнинг қўлланилишини таъминловчи суд амалиёти томонидан қўллаб-қувватланмайди [1].

Фуқаролик жамиятини Ғарб ихтироси деб даъво қилиш унинг тарихий контекстини бутунлай эътиборсиз қолдириш демакдир. Аммо кимдир фуқаролик жамиятини "Ғарб орзуси" деб эълон қилса ҳам, тарих давомида фуқаролик жамияти бир хил тушунилган деб даъво қилишгача бориш мумкин эмас [2]. Мусулмон мамлакатлар тарихини ўрганишда шарқшунослар одатда фуқаролик жамиятининг йўқлигини у ерда демократик институтларни яратишга уринишлар муваффақиятга олиб келмаганлигининг асосий сабаби деб таъкидладилар. Бироқ, 90-йилларда, қайта қуриш атмосфераси таъсири остида Марказий Осиёда фуқаролик жамияти (нодавлат ташкилотлар) пайдо бўла бошлаганида, бу беҳосдан содир бўлмади. Бошқа жамиятларда биз айтаётган муассасалар кўп авлодлар давомида ривожланиб келган, аммо Марказий Осиё жамиятлари узок ўтмишга бориб тақаладиган ўз анъаналарига эга.

Қадимги замонларга бориб тақаладиган ва Совет Иттифоқи қулаши билан қайта тикланадиган фуқаролик жамиятининг яна бир шакли мавжуд. Тўғри, баъзи бир муаллифлар Совет даврида давлатнинг мутлақ ҳукмронлиги туфайли фуқаролик жамияти ҳеч қандай шаклда мавжуд эмас еди, чунки нафақат сиёсат ва иқтисод, балки ҳаёт ва жамиятнинг барча жабҳалари, шу жумладан дин, таълим, ижтимоий муносабатлар, санъат, маданият, тарих бутунлай Совет мафкурасига бўйсунган ва марказ томонидан назорат қилиш мақсадларига хизмат қилган. Аммо, бундай бостиришга қарамай, ҳар доим маҳаллий муаммолар ҳал қилинган, диний маросимлар ўтказиладиган ва ҳоказо бўлган. Бундай баёнотни қўллаб-қувватловчи далилларни фуқаролик жамияти муаммоларини назарий муҳокама қилишнинг иккинчи тўлқини таклиф қилади. Бу 1990-йилларнинг иккинчи ярмида, фуқаролик жамияти фаолиятининг ғарбий контекстлари мунозаралар иштирокчилари эътиборига тушганида бошланди.

Ислом дунёсининг олимлари кўпинча фуқаролик жамиятини жамият ҳаётининг концепцияси ва ҳодисаси сифатида қайта кўриб чиқишнинг бошида топдилар. Агар биз еркин сайловлар, еркин оммавий ахборот воситалари ва бозор иқтисодиёти ғояларига асосланган ғарбдаги фуқаролик жамияти концепциясидан келиб чиқадиган бўлсак, Марказий Осиёда фуқаролик жамияти нолдан яратилиши

кераклигини тан олиш керак еди. Бошқача қилиб айтганда, Марказий Осиёда фуқаролик жамиятини қуриш учун зарарли даражада ҳеч нарса йўқ деб айтиш керак эди.

Асрлар давомида муқаддас ислом дини ўзбек миллатининг ижтимоий-диний онги сифатида миллий маънавий маданиятнинг муҳим қисми бўлиб, мустақил Ўзбекистоннинг бугунги жамиятида улкан миллий ва давлат қадриятлари қаторида олий диний қадрият бўлиб келган. Мамлакатимизда исломнинг ахлоқий ва маънавий қадриятлари, мусулмонларнинг асосий Рамазон ва Қурбон ҳайитлари ҳамда унинг бугунги цивилизациялашган жамиятдаги маърифий ва инсонпарварлик ғояларини сингдиришдаги тарбиявий ўрни беқиёс ҳисобланади. Масалан, ўзбек халқи Рамазонни дўстлик, исломий қадриятларга муҳаббат ва қадрлаш муҳитида нишонлайди, улар асосан маънавиятни тарқатиш, ота-оналар, қариндошларни зиёрат қилиш, эзгу ишлар ва муҳтожларни қўллаб-қувватлашни ўз ичига олган.

Хуллас, ислом динининг мақсади инсоният маданиятининг янада ривожланишини таъминлаб, инсон мавжудлигининг сифат жиҳатидан янги асосларини шакллантиришдир. Шундай қилиб, ислом динининг фундаментал асоси - бу билимлар, кўникмалар, ғоялар, принциплар ва меъёрларнинг ўзига хос тўпламидир.

### Адабиётлар:

1. Civil Society in Central Asia / Ed. by H. Ruffin, D. Waugh. USA: Center for Civil Society International. University of Washington Press, 1999. P. 30—31.
2. Civil Society in Central Asia / Ed. by H. Ruffin, D. Waugh. USA: Center for Civil Society International. University of Washington Press, 1999. P. 30—31.